Elena Cuza: de la corespondenţă la ficţiune

Mihaela Mudure*

Keywords: *Elena Cuza*; *fiction*; *self*; *letters*; *historical novel*; *representation*

Elena Cuza (1825–1909) a fost una dintre cele mai admirate femei din istoria României datorită modelului de sacrificiu şi devotament neprecupeţit pe care l-a lăsat, model atât de confortabil pentru tradiţia patriarhală românească ce îşi află în ea o confirmare discretă, elegantă, bine ancorată în moralitatea cea mai tradiţională[1]. Scrisul nu a fost una dintre preocupările Elenei Cuza, dar având în vedere puţinele romance care au fost preocupate de literatură în secolul al XIX-lea, scrisorile ei pot constitui o sursă de informaţii despre viaţa autoarei, despre societatea timpului, despre o anume zonă de aşa-zisă penumbră a literaturii, respectiv memorialistica, scrisorile, aşa cum erau ele practicate de elita românească a vremii. Pe de altă parte, Elena Cuza a atras atenţia uneia dintre romancierele romance. Este vorba de Lucia Borş (1895–1984), care a scris şi despre Maria Cantemir sau despre Zamfira, fiica lui Moise Voievod (1526–1580).

Baza teoretică a prezentului exerciţiu comparativ este oferită de perspectiva lui György Lukács asupra romanului istoric, de complexa analiză a cercetătoarelor americane Sidonie Smith şi Julia Watson asupra diaristicii feminine, precum şi de consideraţiile lui Paul Ricoeur privind timpul narat, timpul naraţiunii, timpul citirii. Esteticianul şi criticul literar György Lukács observa că romanul istoric apare în perioda în care se formează conştiinţa istorică modernă. Observaţia lui are, desigur, în vedere literatura occidentală. Romanul Luciei Borş este publicat în 1936. El confirmă astfel teoria specialistului maghiar. Perioada de vârf a interbelicului este pentru cultura românească un moment în care avem o conştiinţă istorică matură.

Mult mai puţin s-a analizat ce au făcut femeile din romanul istoric. Reconstituie ele istoria prin ficţionalizare la fel ca bărbaţii? O privire chiar superficială asupra romanului istoric feminin (vezi Viorica Georgiana Rogoz, Doina Cetea Iulia Cubleşan, Doina Ruşti sau Lola Stere Chiracu) arată că ele sunt mai atente la probleme legate de matrimoniu, naştere, obligaţia de a da un urmaş de sex masculin clanului, avort, riscul morţii datorat maternităţii, viol, virginitate şi obligaţia de a intra virgine în patul matrimonial. Cu alte cuvinte, trupul – şi mai

* Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca, România.

1 Astfel, nu e de mirare că unul dintre cele mai bune licee de fete din România, până la reforma învăţământului din 1948, a fost Liceul „Elena Cuza” din Craiova.

BDD-V4918 © 2018 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:17 UTC)

ales trupul feminin – atrage în mod deosebit atenţia autoarei de roman istoric. Lucia Borş, autoarea unui roman biografic despre Elena Cuza, se remarcă printr-o scriitură sobră, în care trupul eroinei este prezentat adesea în forme maladive care necesită plecarea la băi. De fapt, este vorba despre disperate stratageme de a combate sterilitatea şi de a-şi păstra demnitatea punând o distanţă cât mai mare între sine şi aventurile galante ale soţului.

Celebra carte a lui Sidonie Smith şi Julia Watson *Reading Autobiography* este o analiză extrem de avizată şi pedantă asupra eului feminin ca subiect si obiect autobiografic. Cele două autoare analizează modul în care memoria alege experienţele cele mai relevante pentru identitatea auctorială. Eul din autobiografie este o întrupare a autoarei influenţată radical de spaţiu şi timp, de capacitatea de acţiune pe care cultura şi societatea timpului i-o permite. Autobiografia este o ieşire în spaţiul public pe care autoarele o leagă de specificul culturii anglo-saxone căreia îi aparţin[2].

La noi, autobiografia apare mult mai târziu, scrisorile sunt mult mai puţin numeroase pe fondul unui analfabetism mult mai generalizat decât în Occidentul protestant şi a unei relaţii cu divinitatea construită pe coordonate diferite. Dumnezeul ortodox e mai îngăduitor. Cartea lui Smith şi Watson este însă de mare importanţă în analiza scrisorilor Elenei Cuza pentru că ea a fost o personalitate severă cu sine însuşi, într-un sens aproape puritan.

În fine, teoreticianul francez Paul Ricoeur ne ajută să diferenţiem timpul narat în scrisori şi în roman, iar substanţa oricărui exerciţiu memorialistic este mnemotehnica timpului. Timpul narat este foarte aproape de timpul naraţiunii în corespondenţă, în ficţiune el este mult mai îndepărtat şi permite o echilibristică, o jonglerie temporală mult mai sofisticată. Lucia Borş este un *scriptor* extrem de disciplinat din acest punct de vedere. Ea foloseşte cu obedienţă materialele istorice disponibile şi urmează strict cronologia Elenei Cuza, insistând asupra valorilor morale pe care doamna Cuza le reprezintă.

Elena Cuza (1825–1909) este una dintre personalităţile feminine din istoria României cele mai demne de a fi canonizate, un model de comportare care se încadrează într-o feminitate de tip sever, potrivit celor mai stricte norme ale timpului. Este adevărat că memorialiştii berbanţi ai timpului (vezi Radu Rosetti) vorbesc de o societate foarte libertină, în care dezmăţul, amorul ilicit sau adulterul sunt la ordinea zilei. Dar acestea sunt informaţiile pe care preferă să le noteze bărbaţii. Elena Cuza nici nu practică asemenea activităţi şi nici nu le agreează. Ea pare mai degrabă un ecou îndepărtat al modelului victorian – să nu uităm că viaţa Elenei Cuza corespunde în mare parte cu epoca victoriană,

[2] Se ştie că apariţia autobiografiei în acest spaţiu se leagă de valorizarea individului care nu se poate salva decât singur, analizându-şi păcatele singur, ispăşind pentru ele tot singur. Puritanii englezi obsedaţi de ideea eternei pedepse de după moarte, în iad, vor începe să îşi noteze trăirile, experienţele, cu precădere cele interioare, pentru a detecta semne ale salvării şi mizericordiei divine. Dimensiunea morală şi moralizatoare a autobiografiei este imensă.

BDD-V4918 © 2018 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:17 UTC)

mai precis cu domnia reginei Victoria (1837–1901). Personalitatea copleşitoare a mamei şi, poate, o timiditate pe care soţul obişnuit mai mult cu femei experimentate în ale amorului decât cu o virgină antrenată să se înfrâneze mai degrabă decât să se exprime nu a ştiut să o transforme în pasiune, aceştia au fost, probabil, factorii care au făcut din Elena Cuza o virtuoasă inhibată.

Recent publicatele scrisori ale Elenei Cuza nu ne lămuresc prea mult asupra unor aspecte intime din viaţa ei, care vor rămâne pentru totdeauna secretul celor implicaţi. Discreţia, pudoarea, conformismul sunt caracteristicile principale ale acestor scrisori care nu arată decât ceea ce poate fi arătat dintr-o relaţie matrimonială obligată să evolueaze sub ochiul nemilos al opiniei publice, adică într-o seră transparentă. Elena nu se plânge nici de aventurile soţului, nici de lipsa unui copil, care ar fi consolidat relaţia ei maritală cu Alexandru Ioan Cuza. Pleacă des în străinătate, la băi, după moda vremii, întâlneşte alte persoane din elita României cu care schimbă impresii, cărţi, duce o viaţă mondenă în limitele stricte ale moralităţii. Apariţia celor doi copii, născuţi de amanta soţului, este înregistrată ca un fapt normal. În actul de adopţie se menţionează că ei sunt „săraci de părinţi" (Cuza 2009: 23), formulă mai mult decât evocatoare ţinând de forţa de evocare a limbii vechi. Precum doamnele voievozilor din vechime, Elena Cuza acceptă situaţia pentru că tronul trebuie moştenit de os din osul domnesc.

Elena Cuza este o francofonă, ca mai toată aristocraţia românească a vremii. Scrisorile ei sunt scrise în franţuzeşte, cu excepţia câtorva misive adresate unor administratori. Cele mai vechi dintre scrisorile păstrate o arată ca o fiică ascultătoare şi supusă care nu are alte dorinţe decât supunerea necondiţionată faţă de părinţi. Astfel, în 11 ianuarie 1840, la vârsta de 16 ani, ea îi scrie mamei:

> J'ai été très contente en voyant papa, mais j'aurais été encore plus heureuse si vous aviez été avec lui… Ma chère maman, j'espère vous voir bientôt d'après la promesse de papa (*ibidem*: 11).

Elena călătoreşte în Moldova ei iubită sau în Franţa. Sentimentele ei apar rar în scrisori. Realitatea experienţelor de călătorie e redată cu ajutorul unor expresii formale de politeţe sau care ţin de eticheta timpului. Elena Cuza se prezintă ca un model de virtute şi datorie filială. Trupul nu pare să existe pentru ea. Nu există decât ceea ce se poate mărturisi. Actele filantropice şi lucrul de mână sunt preocupările ei de bază care o înscriu în paradigma unei feminităţi tradiţionale, constrânsă de reguli, dar care a învăţat să-şi asume aceste reguli ca pe o a doua natură.

> Je vous envoie le modèle de bourse que vous m'avez envoyé… Je vous prie de dire à papa de m'envoyer de l'argent, car je veux faire quelques petits ouvrages… (*ibidem*: 13).

BDD-V4918 © 2018 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:17 UTC)

În 1844, Elena se căsătoreşte cu colonelul Alexandru Ioan Cuza, un tânăr arătos, dar cam afemeiat şi căruia îi plac şi jocurile de noroc, cărţile. Elena trebuie să se mute de la Iaşi la Galaţi, acolo unde soţul ei lucra. Diferenţa de caracter dintre cei doi soţi avea să iasă curând la iveală. Cândva, între iunie şi septembrie 1844 (scrisoarea nu e datată), Elena îi scrie autoritarei sale mame:

> Je ne puis vous dire rien autre si ce n'est que je suis contente et heureuse et que je vous attends avec une terrible impatience (*ibidem*: 20).

După cum îi scrie Elena mamei sale, Alexandru ar fi vrut şi el să scrie câteva cuvinte, dar nu a putut, deoarece a trebuit să plece la tribunal, unde îl chemau îndatoririle slujbei de pârcălab de Galaţi. Absenţa oricărui rând din partea ginerelui, scuza neconvingătoare a Elenei, precum şi nerăbdarea tinerei de a-şi vedea mama în braţele căreia spera să găsească o minimă consolare, totul ne arată că atmosfera din tânăra familie nu era tocmai bună. Naşterea unui fiu ar fi îmbunătăţit situaţia. Alexandru începe să călătorească des în interes de serviciu. Era un bărbat frumos şi nu e exclus ca drumurile să îi fi oferit şi întâlniri erotice. Ceea ce ştim cu siguranţă din scrisorile Elenei Cuza este că el nu scrie niciodată soacrei şi că tânăra soţie trebuie să se mulţumească cu o „cruelle solitude" (*ibidem*: 57). Într-o scrisoare expediată din Galaţi în 20 mai 1848, Elena mărturiseşte:

> Depuis la dernière fois que je vous ai écrit, je n'ai plus reçu de lettres de mon Alexandre. Je suis plus inquiète et plus triste que jamais… (*ibidem*: 57).

Nici realizările politice ale lui Cuza, nici căderea lui politică nu sunt comentate în scrisorile Elenei Cuza. Epistoliera este alături de soţul ei necondiţionat, îndeplinindu-şi datoria de soţie scrupulos şi până la capăt. Impresionant este schimbul de epistole dintre Regele Carol I şi Elena Cuza la decesul lui Alexandru Ioan Cuza. Eleganţa, respectul reciproc, nobleţea în sensul cel mai înalt al cuvântului, acestea ar fi caracteristicile acestui schimb epistolar.

Ficţionalizarea Elenei Cuza[3] se datorează Luciei Borş (1895–1984), scriitoare minorizată, precum multe altele dintre surorile ei literare[4]. Soţia lui Emanoil Bucuţa, Lucia Borş nu apare în multe istorii ori dicţionare ale literaturii române sau, atunci când apare, lucrările ei sunt expediate rapid. Lucia Borş, care a publicat doar romane istorice de tip biografic dedicate unor doamne de seamă din istoria neamului românesc (Elena Cuza, Maria Cantemir, Zamfira, fiica lui Moise Voievod), a debutat cu romanul dedicat Elenei Cuza în 1936. Pentru această lucrare a şi primit Premiul „Femina" în anul 1940. Metaficţiunea istorică a Luciei Borş merge pe linia reconstituirii unei istorii a femeilor romănce cu mult înainte de apariţia acestui termen prin eforturile unor

[3] Despre transformarea diaristicii şi a autobiografiilor în biografii ficţionalizate din Antichitate până în epoca modernă, vezi Lott 2013, Gilroy, Verhoeven 2000, De Temmerman, Demoen 2016.

[4] Pentru detalii privind biografia Luciei Borş, vezi Dima, Leonte 1994 şi Hogea 2000.

BDD-V4918 © 2018 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:17 UTC)

specialiste precum Giselda Bock, Gilda Lerner, Karen Offen sau Robin Morgan. Desigur, Borş nu a teoretizat nici despre cauzele absenţei unei istorii a femeilor, nici nu încearcă să ofere ea o astfel de istorie. Pentru scriitoarea Borş, romanul este o modalitate de a face cunoscut rolul femeilor în istoria României.

Romanul dedicat Elenei Cuza se bazează pe o documentare de excepţie. Lucia Borş a beneficiat de sprijinul lui Teodor G. Rosetti, care i-a oferit corespondenţa Elenei Cuza pentru studiu şi motiv de inspiraţie. Romanul urmăreşte cu fidelitate de istoric viaţa acestei personalităţi de excepţie care reprezintă atât o feminitate constrânsă până la sacrificiu de normele severe ale timpului său, cât şi compasiunea şi milostenia creştină. Această sfântă a României moderne trece prin procesul de canonizare şi cu ajutorul romancierei Lucia Borş care a tradus discursul de la persoana I singular din scrisorile Elenei Cuza într-un roman unde ficţiunea şi metadiscursul autoarei se străduieşte să umple intervalele pentru care lipsesc epistole.

Romanul curge cronologic de la naşterea Elenei Rosetti la Iaşi şi copilăria petrecută la Soleşti, unde părinţii ei aveau o moşie.

> Era adusă foarte rar în oraşul natal, deşi părinţii, ca toţi ceilalţi boieri de seamă, aveau case de locuit la Iaşi, bună pentru ei şi pentru rudele care ar fi vroit, după cum le era obiceiul să tragă în căminul lor ospitalier (Borş 1932: 5).

Portretul pe care romanciera îl face Elenei prevesteşte, parcă, o viaţă de sacrificii şi devotament.

> Elena avea ovalul prelung al Roseteştilor, creştea încet, neîmplinit şi stângace în mişcările sale. Dar ochii mari şi negri ai copilei, afundaţi sub sprâncene pronunţate, ascundeau parcă preocupări prea grele pentru o minte de copil (*ibidem*: 16).

Copilă şi adolescentă fiind, Elena nu a călătorit prea mult, deşi alte fete din clasa ei socială şi de vârsta ei fuseseră deja trimise la colegii în străinătate. E drept că era nevoie să fie însoţită, iar banii nu erau prea mulţi, deşi familia nu era de rând. Borş explică aceste probleme identificându-se cu mama Elenei într-un pasaj de stil indirect liber.

> Ar fi dat-o ea la Viena, München, sau Berlin, precum făcuseră şi alte rude cu fiicele lor, dar era prea departe şi nici de mijloace materiale nu prea dispunea, cu atât mai mult cu cât se apropia vremea să trimeată şi pe băieţi (*ibidem*: 17).

Petrecerile de la Iaşi, evenimentele culturale din capitala Moldovei nu o atrag prea mult pe Elena. Ea rămâne o fată ascultătoare pentru care aprobarea mamei este cel mai important lucru. „Dorinţa mea este să-ţi fac totul pe plac" (*ibidem*: 26), citează romanciera dintr-o scrisoare a iubitei sale eroine. Lucia Borş oferă, apoi, un sumar al scrisorilor trimise de Elena în această perioadă:

> scrisorile sale [ale Elenei] întrebau mereu cu acelaşi respect desăvârşit faţă de părinţi ce făceau bunicii, mătuşile, fraţii sau rudele care-i vizitau la Soleşti în lipsa ei (*ibidem*: 27).

BDD-V4918 © 2018 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:17 UTC)

Romanciera nu insistă prea mult asupra căsătoriei făcute cu aprobarea părinţilor. Mult mai importantă este viaţa tinerei căsătorite. Anul 1848 îi aduce lui Cuza exilul. Este însoţit de Elena. Cuplul se opreşte mai întâi la Cernăuţi, aflat atunci sub control austriac. Apoi cei doi ajung la Paris şi la Istanbul, unde se încearcă consolidarea unor relaţii care să îi permită lui Alexandru Ioan Cuza revenirea în patrie. În cele din urmă, în 1849, Cuza poate reveni în Moldova. Trei ani mai târziu, cei doi sunt iar pe drumuri, în străinătate. Elena va merge să consulte nişte doctori în străinătate, Alexandru va pleca la Ostende. Dar toate strădaniile medicale în ceea ce o priveşte pe Elena sunt inutile. Cuplul continua să nu aibă un copil. Însă sub o aparentă slăbiciune care e – nu-i aşa – de *bon ton* să caracterizeze femeile, Elena Cuza ascunde o puternică personalitate.

> Viaţa se concentrase în adâncime, lăsând la suprafaţă numai iluzia unei slăbiciuni, dar păstrând puterea de expansiune a unui explozibil în clipele de pericol şi apărare. Un înveliş fraged acoperea o forţă conştientă de valoarea ei (*ibidem*: 57).

În 1853, călătoria impusă Elenei de problemele medicale s-a încheiat. Cei doi soţi revin în Moldova. Nu pentru mult timp, totuşi! În viaţa lui Alexandru Ioan Cuza apare o nouă idilă. Catinca Vogoride! Elena se hotărăşte să îşi caute pacea sufletească în străinătate. Plecă la Viena,

> apoi rătăci prin Italia, din oraş în oraş, vreme de peste o lună, după care se aşează definitiv la Paris. Această călătorie prelungită o linişti de suferinţele din ţară, viaţa i se păru mai frumoasă, ceea ce o hotărî să trăiască lipsită de grijile casnice, fără alte preocupări decât buna sa plăcere (*ibidem*: 61).

La întoarcerea în patrie, Elena petrece trei luni la moşia soţului ei de la Banca îngrijind nepoţii şi nepoatele ei rămase fără părinţi. Este începutul unei vocaţii. Întreaga ei viaţă Elena şi-o dedică orfanilor, copiilor lipsiţi de mijloace materiale, şcolilor. Se grăbeşte apoi spre Galaţi unde o aşteaptă alte sfinte obligaţii. Soţul îi pleacă din nou la Ostende, iar ea trebuie să îl pregătească pentru drum.

În 1859, alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca principe al Moldovei şi al Valahiei îi aduc Elenei noi drumuri şi noi probleme. Romanciera urmăreşte riguros pe firul documentelor mişcările exterioare ale Elenei. Cu generozitate ea îi acceptă pe copiii lui Cuza născuţi din legătura lui cu Maria Obrenovici şi îi creşte ca pe propriii săi copii. După înlăturarea lui Cuza de la domnie, ea îl însoţeşte pe acesta pe drumul exilului şi îi este alături în momentul morţii. Înlăturată de copiii adoptaţi de la moştenire, ea se refugiază în operele de binefacere. Nu e bogată, dar ştie să găsească resurse pentru orice cauză care ei i se pare nobilă.

Interesant este că ficţionalizarea aproape hagiografică a Elenei Cuza nu pomeneşte nimic despre relaţia ei cu familia domnitoare a lui Carol I. Carol şi Elisabeta îi trimit scrisori de condoleanţe Elenei la pierderea soţului, iar la moartea ei, Carol I propune funeralii naţionale pentru această mare doamnă a neamului românesc. Fie că Lucreţia Borş nu a avut sursele de informare nece-

BDD-V4918 © 2018 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:17 UTC)

sare, fie că romanciera a vrut să se concentreze asupra eroinei sale oferindu-i privilegii regale în scriitura sa.

Rezultatul comparaţiei dintre corespondenţa Elenei Cuza şi ficţionalizarea ei în romanul lui Borş dovedeşte că ficţionalizarea este o componentă inerentă oricărei încercări de redare textuală a unei vieţi. În corespondenţă, Elena Cuza s-a construit pe sine, oferind ficţiunea ei despre sine însăşi, în roman ea a fost construită de autoare aşa cum aceasta a înţeles-o sau a intuit-o.

Bibliografie

Borş 1932: Lucia Borş, *Doamna Elena Cuza*, Bucureşti, Editura „Naţională-Ciornei".

Cuza 2009: Principesa Elena Cuza, *Corespondenţă şi acte 1840–1909*, Virginia Isac şi Aurica Ichim (ed.), Iaşi, Editura Junimea.

***

De Temmerman, Demoen 2016: Koen De Temmerman, Kristoffel Demoen (eds.), *Writing Biography in Greece and Rome: Narrative Technique and Fictionalization*, Cambridge, Cambridge University Press.

Dima, Leonte 1994: Virginia Dima, Laetitia Leonte, *Viaţa unei şcoli tulcene: Liceul de fete „Principesa Ileana" (1897–1948)*, Tulcea, Editura Inedit.

Gilroy, Verhoeven 2000: Amanda Gilroy, W.M. Verhoeven (eds.), *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*, Charlottesville, University Press of Virginia.

Hogea 2000: Axinia Hogea, *Personalia. Dicţionar biobibliografic*, Constanţa, Ex Ponto.

Lott 2013: Brett Lott, *Letters and Life: On Being a Writer, on Being a Christian*, Wheaton, Crossway.

Lukács 1978: György Lukács, *Romanul istoric*, traducere de Ion Roman, prefaţă de Nicolae Tertulian, Bucureşti, Editura Minerva.

Smith, Watson 2010: Sidonie Smith, Julia Watson, *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, Minneapolis, University of Minnesota Press.

Ricoeur 2001: Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik şi Margareta Gyurcsik, Timişoara, Editura Amarcord.

Romani 2013: Gabriella Romani, *Postal culture: Writing and Reading Letters in Post-Unification Italy*, Toronto, University of Toronto Press.

Rosetti 1922: Radu Rosetti, *Amintiri*, Iaşi, Editura Viaţa Românească.

Elena Cuza: From Letters to Fiction

Elena Cuza (1825–1909) is one of the most impressive feminine personalities in Romanian history. The comparison between her epistolary and the novel she inspired to the female novelist Lucia Borş points both to an exceptional character, a femininity that constructed itself through sacrifice and to the differences between self-fictionalization in letters and fictionalization in the novel.

BDD-V4918 © 2018 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:54:17 UTC)